

INKLUZÍVNA EDUKÁCIA - JEJ PRÍNOS, PERSPEKTÍVY A LIMITY V KONTEXTE SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Pavol Janoško

Abstrakt

Inkluzívna edukácia predstavuje pre školy a školské zariadenia výzvu, prinášajúcu pozitívne zmeny nielen pre tých, ktorých sa bytostne týka – detí s postihnutím, ale pre celý výchovno-vzdelávací systém. Z akých predpokladov vychádza inkluzívny trend, v čom spočíva jeho význam a prečo je dôležité podporiť ho? Aké systémové zmeny so sebou prináša a aké ciele a úlohy si vytyčuje na ceste k inkluzívnej edukácii? To sú niektoré otázky, ktoré si kladú nie len teoretici, ale predovšetkým odborní zamestnanci škôl a školských zariadení. Tí sú napokon najviac konfrontovaní so zložitou realitou praxe a aktívnym presadzovaním inklúzie.

Kľúčové slová

Inklúzia, výchovno-vzdelávací proces, inkluzívna edukácia.

Inclusive Education – Its Benefits, Perspectives and Limits in the Context of the Slovak Republic

Abstract

Inclusive education represents a challenge for schools and school facilities, bringing positive change not only for those who are primarily concerned – children with disabilities but for the whole educational system. On which assumptions is an inclusive trend based on, in which aspects does its significance lie and why is it important to support it? What changes of the system does it bring and what goals and tasks does it put forwards on the way to inclusive education? These are questions asked not only by theorists, but also by professional staff of schools and school facilities. They are ultimately faced with the most difficult reality of practice and active promotion of inclusion.

Keywords

Inclusion, proces of education, inclusive education.

*„Vedomosti umožňujú predvídať
a predvídanie umožňuje konať.“*

Auguste Comte

Úvod

Predpokladom kvalitného a plnohodnotného života každého človeka je ucelený rozvoj jeho osobnosti, s využitím rozsiahleho (často nevyužitého) vnútorného potenciálu. Bežné školy a školské zariadenia, ktoré sú špecifickým a spoločensky významným životným priestorom formálnej edukácie (Průcha, 2005) preto zohrávajú v procese formovania osobnosti každého dieťaťa kľúčovú úlohu. Paradigma inkluzívnej edukácie zdôrazňuje požiadavku minimalizovania segregujúcej edukácie (Zászkaliczky, 2010). Všetky deti bez rozdielu majú právo na spoločné vzdelávanie. Majú právo byť konfrontovaní s odlišnosťou a rôznorodosťou, ako prirodzenou súčasťou života v prostredí v ktorom žijú.

V zahraničí sa presadzujú rôzne formy podpory implementácie inkluzívnej edukácie (Booth, Ainscow, 2002; Belk, 2005; Knauer, 2008). Na Slovensku inkluzívny trend v porovnaní so západnými krajinami EU zaostáva, pričom je výrazne ovplyvnený dlhodobým procesom transformácie školského vzdelávacieho systému (kontinuálna reforma školstva, pozn.). Postupne sa však objavujú konkrétne opatrenia napomáhajúce realizácii inklúzie na bežných školách. Miera ich úspešnosti a reálneho dopadu je však zatiaľ minimálna a medzi odborníkmi prevládajú skeptické názory. Potrebná je preto dôsledná analýza bariér inkluzívnej edukácie (Žovinec, Seidler, 2010) a identifikácia faktorov, ktoré naopak determinujú jej úspešnosť (Lechta, Janoško, 2011).

Stručný etymologický exkurz

Terminologické vymedzenie v oblasti starostlivosti o deti s postihnutím, narušením a ohrozením¹ je nikdy nekončiaci sa proces, podobne ako v iných oblastiach pedagogiky. Ku kodifikácii terminológie dochádza až príliš často,

¹ Pod označením „osôb (deti) s postihnutím, narušením alebo ohrozením“ rozumieme jedincov: a) s relatívne ireparabilným, predovšetkým zmyslovým, telesným alebo kognitívnym *postihnutím*, b) s potenciálne reparablem *narušením*, predovšetkým narušenou komunikačnou schopnosťou alebo poruchami správania, c) so zjavným alebo skrytým *ohrozením* – tzn. s rizikom vývinu narušenia alebo postihnutia, resp. chronického ochorenia (Lechta, 2010).

čo je podľa Lechtu (2010) možné vysvetliť predovšetkým jej veľkou heterogenitou v danej oblasti.

Pojem inklúzia, prekladaný ako „*zahrnutie, pojatie*“ (Horňáková, 2006, s. 3), je odvodený z lat. „*inclusio*“ (ang. „*inclusion*“, nem. „*Inklusion/Einschluss*“) a používa sa už niekoľko desaťročí nielen v (liečebnej a špeciálnej) pedagogike, ale aj v rôznych iných vedeckých disciplínach (Krach, 2009). Tento pojem čoraz viac nahrádza v praxi zaužívaný pojem integrácia, odvodený z lat. „*integratio*“ (ang. „*integration*“, nem. „*Integration*“), ktorý môžeme preložiť ako „*spojenie, obnovenie celku*“. Nie je jednoduché definovať rozdiel, ktorý medzi týmito synonymicky používanými slovami zjavne existuje. Oba pojmy totiž predstavujú proces začlenenia segregovaných detí s postihnutím do spoločnosti a ich vzdelávanie v bežných podmienkach, ako aj výsledok tohto procesu, čiže konečný stav – začlenenie/(znovu)obnovenie celku – segregovaných detí s tými deťmi, ktoré neboli/nie sú segregované. Pojem inklúzia však má, na rozdiel od integrácie, hlbší eticko-právno-politický rozmer. Krach (2009) vidí výhodu používania pojmu inklúzia v porovnaní so zaužívaným pojmom integrácia v snahe o rozvírenie medzinárodnej diskusie o „inklúzii“ spojenou s možnosťou podpory globálneho inkluzívneho hnutia. Inklúzia je často vnímaná ako impulz pre stagnujúceho procesu integrácie, jej prehĺbenie a rozšírenie. Booth a Ainscow (2002) hovoria o stanovení jasnej miery pre kvalitu a evaluáciu edukácie – „*Index for inclusion*“.

Špecifiká konceptu inkluzívnej edukácie

Medzi hlavné úlohy školy v kontexte inklúzie môžeme zaradiť skúmanie, hľadanie a nachádzanie nových ciest a riešení zlepšovania edukácie a spolu-
nažívania všetkých detí. Škola sa postupne mení, transformuje zo školy pre „*selektujúcej*“ na „*školu pre všetkých*“ („*school for all*“). Stáva sa spoločným vzdelávacím priestorom charakteristickým vysoko funkčnou komunikáciou a kooperáciou medzi jednotlivými (všetkými) členmi spoločnosti.

I keď hlavným a často uvádzaným cieľom inkluzívnej edukácie je práve sociálna adaptácia jedinca s postihnutím (podobne ako pri integratívnom prístupe), tento z inklúzie vychádzajúci koncept výchovy a vzdelávania plní svoj účel pre:

- **výchovno-vzdelávací progres a aktivizáciu zdrojov u detí s PNO** (prejavujúci sa napr.: podporou a stimuláciou kognitívnych, komunikačných a motorických funkcií a z nich vychádzajúcich zručností a kompetencií v rôznych oblastiach atď.),

- **výchovno-vzdelávací progres a aktivizáciu zdrojov u intaktných jedincov** (prejavujúci sa napr.: zvýšenou flexibilitou v záťažových situáciách, schopnosťou kooperácie, posilnením sociálnych zručností a etických kompetencií a pod.),
- **aktivizáciu zdrojov a rozvoj osobnostných a profesijných kompetencií u pedagógov, resp. v riadiacom tíme školy/školského zariadenia,**
- **skvalitnenie funkčnosti školského systému ako takého.**

Koncept inkluzívnej edukácie prináša novú kvalitu vo vzdelávaní. V rámci politického systému na Slovensku dochádza na inštitucionálnej úrovni k snahám o podporu, zjednotenie a prepojenie legislatívy vo výchove a vzdelávaní osôb s postihnutím. Taktiež je pozitívnu skutočnosťou, že na akademickej úrovni vznikajú nové kurzy a odbory zamerané na inklúziu, vychádzajúce predovšetkým z potreby zaškolenia budúcich pedagógov pre vyučovanie v zmenených podmienkach (Hornáková, 2006; Lechta, 2009, 2010). Cieľom je predovšetkým zvýšenie ich profesijných kompetencií, ktoré sú dôležitou podmienkou úspešnej inkluzívnej edukácie v meniacom sa školskom systéme. Pedagógovia a študenti by mali vedieť vnímať rôznorodosťou ako obohatenie a nie ako problém. Významnou charakteristikou je tu koadaptačný prístup podporujúci rovnoprávnosť a partnerstvo postihnutých s intaktnými, podmienené preberaním zodpovednosti za svoj podiel na formovaní spoločnosti (Požár, 2010).

Súčasný systém špeciálneho školstva by sa nám vzhľadom na uvedený trend mohol zdať prežitkom, s čím by však nesúhlasili mnohí odborníci. Rekonštrukcia štátnej sústavy je z viacerých dôvodov (finančných i personálnych) očakávaným krokom, nemôže však byť vzhľadom na svoju špecifickosť unáhlená. V súčasnosti čoraz viac odborníkov poukazuje na to, že dôležitejším trendom než je školská integrácia, je trend zamerania na individuálne potreby jedinca vyúsťujúci do súčasného trendu inkluzívnej edukácie (Jurkovičová, 2008).

Problematika realizácie inkluzívnej edukácie

Na realizáciu inkluzívnej edukácie majú prostredníctvom svojich prekrývajúcich a dopĺňujúcich kompetencií dopad rôzne rezorty (školsťvo, zdravotníctvo, rezort práce, sociálnych vecí a rodiny atď.). Ich činnosť a jej výsledky umožňujú uskutočnenie požadovaných systémových zmien. Súčasný stav integrácie a riešenia tejto problematiky je vzhľadom na svoju multidimenzio-

nálnosť zložitý. V praxi naráža na mnohé prekážky a obmedzenia. Veľký význam má vzájomná spolupráca krajín EU a prenos zahraničných „best practices“.

Inklúzia opierajúca sa o nasledovné princípy: *regionalizácie, decentralizácie, transferu kompetencií a integrovanej terapie* (Feuser, 2001 in Horňáková, 2006) zdôrazňuje, že dané princípy sa dotýkajú všetkých detí. Nie len samotné dieťa so špecifickými potrebami je stredobodom, ale taktiež špecifické potreby ostatných žiakov. Výchova a vzdelávanie detí s postihnutím si podľa Hausera (2009) vyžaduje zabezpečenie:

- odborného prístupu vo vzdelávaní, prostredníctvom vysoko erudovanej diagnostiky a špeciálnych metód a foriem vyučovania,
- vhodných materiálnych a personálnych podmienok,
- finančných prostriedkov, ktoré slúžia na zabezpečenie vyššie uvedených zložiek.

V rámci starostlivosti o osoby s postihnutím došlo na Slovensku za niekoľko posledných rokov k mnohým pozitívnym zmenám. Jednou z nich je aj skutočnosť, že špeciálne školy sú oveľa otvorenejšie systémy vo vzťahu k vonkajšej spoločnosti ako tomu bolo v minulosti a svojimi vzdelávacími výsledkami predstavujú vo vzdelávaní vysokú konkurenciu bežným školám. Boli to práve špeciálne školy, ktoré sa museli v posledných rokoch vysporiadať s klesajúcim počtom detí s postihnutím. Vzniknutá situácia viedla až ku stavu, ktorý by sa dal nazvať ako „spor (boj) medzi špeciálnymi a bežnými školami“ a dokonca medzi špeciálnymi školami samotnými, ktoré sa báli o svoju existenciu. Táto situácia, napriek spomenutým existenčným problémom, nakoniec viedla k lepšiemu vyprofilovaniu silných i slabých stránok integrovaného vzdelávania v bežných i špeciálnych školách. K silným stránkam špeciálnych škôl môžeme zaradiť kvalifikovanejší odborný personál, lepšie materiálno-technologické vybavenie, porovnateľné poznatky a vedomostné výsledky žiakov (Levčíková a kol., 2002), užšia tímová spolupráca špeciálneho pedagóga, liečebného pedagóga, vychovávateľa a psychológa atď. Opodstatnenie existencie špeciálnych škôl ďalej potvrdzujú slabé stránky škôl bežného typu, ktoré zápasia s problémami ako: nepostačujúca vedomostná kvalifikovanosť odborného personálu v oblasti špeciálnej, liečebnej a integratívnej/inkluzívnej pedagogiky, pracovná preťaženosť, obmedzenejšie možnosti uplatňovania zásady individuálneho prístupu a pod. Učitelia na bežných zá-

kladných školách s menšími alebo väčšími ťažkosťami zvládajú proces učenia v triede s integrovaným žiakom/žiakmi. Hovoria o rušení procesu učenia, jeho spomaľovaní, nižšej efektívnosti. Šimko a Šimko (2007) uvádzajú niekoľko prípadov neúspešnej integrácie. Popisujú napríklad situáciu, kedy učiteľ na prvom stupni bežnej ZŠ s integráciou súhlasí, ale na druhom stupni vplyvom rôznych faktorov integrácia zlyháva a špeciálna škola s veľkými ťažkosťami rieši vzniknutú vzdelávaciu situáciu prijatého žiaka. Tento príklad poukazuje na špecifickosť a zložitosť integratívneho vzdelávania a dôležitosť dôkladného plánovania jednotlivých krokov.

Na základe prieskumu o stave integrácie na ZŠ Hrebeňárová a Mandžáková (2006) konštatujú, že úspech integrovanej/inkluzívnej edukácie sa odvíja od dokonalej prípravy učiteľov ZŠ na tento proces. Učiteľom chýbajú konkrétne vedomosti o jednotlivých druhoch postihnutia, vypracovávaní individuálnych výchovno-vzdelávacích plánov, informácie o špeciálnych metódach a formách práce, čiže komplexné informácie z danej problematiky. Náročnosť profesie učiteľa pod vplyvom týchto faktorov razantne stúpla. Niet sa čo diviť, že mnohí učitelia sa cítia danou situáciou zaskočení, bránia sa jej a často odmietajú zmeny, ktoré by boli prínosom i pre ich vlastný osobnostný a profesijný rast.

Záver

Vo všeobecnosti je možné zhrnúť, že pre niektoré systémové zmeny a posuny, ktoré inkluzívna edukácia prináša, nie sú v súčasnosti vytvorené optimálne podmienky. Každá škola je špecifickým, dynamickým a neustále sa meniacim systémom (Hummel, Gerber, 2005), preto prístup k podpore jej inkluzívneho rozvoja musí byť systémový a systematický. K dosiahnutiu stanovených cieľov vedie určitý sled krokov, ktoré môžu byť v danom systéme prirodzene sprevádzané progresom aj regresom jednotlivých prvkov. Tým, že inklúzia ponúka všetkým deťom (bez rozdielu) rovnakú štartovaciu pozíciu do života, znamená v konečnom dôsledku prínos pre celú spoločnosť.

Literatúra

BELK, J. 2005. Inclusion in Early Childhood Programs: A Kaleidoscope of Diversity. In: *National Forum of Special Education Journal*, Vol. 16, No. 1, 2005 [online] [cit. 2010-04-30]. Dostupné na internete: <http://www.nationalforum.com>.

- BOOTH, T., AINSWORTH, M. 2002. *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2002, 107 s. ISBN-1-872001-18-1.
- HAUSER, J. 2009. *Osobitosti a podmienky výchovy a vzdelávania detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami*. [online] In. Štátny vzdelávací program. ISCED 0 – predprimárne vzdelávanie. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2009 [cit. 2009-06-19]. Dostupné na internete: <http://www.minedu.sk/index.php?lang=sk&rootId=2319>.
- HORNÁKOVÁ, M. 2006. Inklúzia – nové slovo, alebo aj nový obsah? In. *Ežeta*, 2006, roč. XVI, č. 1, s. 2–5. ISSN 1335-1397.
- HREBEŇÁROVÁ, L., MANDZÁKOVÁ, S. 2006. Súčasný stav individuálnej integrácie žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami na prvom stupni základných škôl na Slovensku.
- JURKOVIČOVÁ, P. 2008. Systém vzdelávania vo vybraných štátoch Európskej únie s akcentom na reflexiu špeciálnej pedagogiky. In. *Harmonizace přístupu k osobám se specifickými potřebami v kontextu členství České republiky v Evropské unii*. Olomouc: UP, 2008. ISBN 978-80-244-2103-2.
- KNAUER, S. 2008. Integration. Inklusive Konzepte für Schule und Unterricht. Weinheim und Basel: Beltz, 2008. ISBN 978-3-407-25419-1.
- KRACH, S. 2009. Zur Herleitung und Begründung des Begriffs Inklusion. In. *Behinderten Pädagogik*, Heft 4, Darmstadt: Psychosozial-Verlag, 2009. ISSN 0341-7301.
- LECHTA, V. et al. 2009. *Východiská a perspektívy inkluzívnej pedagogiky*. Martin: Osveta, 2009. ISBN 978-80-8063-303-5.
- LECHTA, V. (ed.). 2010. *Základy inkluzivní pedagogiky: Děti s postižením, narušením a ohrožením ve škole*. Praha: Portál, 2010. 440 s. ISBN 978-80-7367-679-7.
- LECHTA, V., JANOŠKO, P. 2011. Koncept inkluzívnej edukácie – permanentná výzva pre výchovno-vzdelávací systém. In *Inovace činnosti SPC při posuzování speciálních vzdělávacích potřeb dětí, žáků a studentů se zdravotním postižením*. Sborník příspěvků z národní konference, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011, s. 7–14. ISBN 978-80-244-2773-7.
- LEVČÍKOVÁ, M. a kol. 2002. Výsledky riešenia projektu Longitudinálny výskum efektívnosti integrácie zdravotne postihnutých žiakov. Projekt VEGA 1/7451/20 [online] [cit. 2010-03-06]. Dostupné na internete: http://www2.statpedu.sk/buxus/docs/integracia/Grant-Longitudinalny_vyskum-vysledky.pdf.

- POŽÁR, L. 2010. Sociálněpsychologická východiska inkluzivní pedagogiky. In: LECHTA, V. (ed.). 2010. *Základy inkluzivní pedagogiky. Děti s postižením, narušením a ohrožením ve škole*. Praha: Portál, 2010. 440 s. ISBN 978-80-7367-679-7.
- PRŮCHA, J. 2005. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 2005. 481 s. ISBN 80-7367-047-X.
- REGEC, V. 2008. Európska únia a jej pôsobenie v starostlivosti o osoby so špecifickými potrebami. In: *Harmonizace přístupů k osobám se specifickými potřebami v kontextu členství České republiky v Evropské unii*. Olomouc: UP, 2008. ISBN 978-80-244-2103-2.
- ŠIMKO, M., ŠIMKO, J. 2007. Niekoľko poznámok k integrácii zdravotne postihnutých žiakov. In: Efeta, roč. XVII, č. 1, 2007. s. 9–11. ISSN 1335-1397.
- ZÁSZKALICZKY, P. 2010. Filozofické perspektivy inkluzívnej pedagogiky v 21. storočí. In: LECHTA, V. (ed.). 2010. *Transdisciplinárne aspekty inkluzívnej pedagogiky*. Bratislava: EMITplus s. r. o., 321 s. ISBN 978-80-970623-2-3.

Kontaktní adresa

Mgr. Pavol Janoško, PhD.
Pedagogická fakulta UK v Bratislave
Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky
Šoltéssova 4
811 08 Bratislava
janosko@fedu.uniba.sk

Príspevok vznikol ako súčasť projektu Inkluzívna edukácia ako viacdimenzionálny výchovný problém (KEGA č. 009TVU-4/2011).